

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فن آوری

دانشگاه قم

دانشکده حقوق

پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی

عنوان:

بررسی تطبیقی اندیشه های بزه دیده شناختی عزت

عبدالفتاح با حقوق ایران و اسلام

استاد راهنما

دکتر ابوالفتح خالقی

استاد مشاور

دکتر عادل ساریخانی

۱۳۸۷ / ۲ / ۲۳

نگارنده

مجرمعلی پورحسن

زمستان ۱۳۸۶

۹۸۲۵۱

کتابخانه اساتید و دانشجویان
فصلنامه حقوق

تقدیم به؛

این اثر ناچیز را با تمام وجود تقدیم می کنم به جناب آقای محمد کوپالی (دبیرم در دبیرستان باقرالعلوم (ع) بخش سنگر شهرستان رشت) و جناب آقای مهدی حیران نجفی (مدیراسبق دبیرستان باقرالعلوم (ع) بخش سنگر شهرستان رشت) به پاس تمام محبتها، مهربانیها، صبوریتها و راهنماییهایشان. آرزومندم در سایه الطاف الهی همواره سرافراز و موفق بوده و توفیق الهی رفیق راه آنان باشد.

تقدیر و تشکر

در نگارش این پایان نامه از راهنمایان و ارشادات اساتید و صاحبانظران، بسیار بهره بردم که جا دارد از تمامی آنها علی الخصوص جناب آقای دکتر ابوالفتح خالقی (استاد راهنما) و جناب آقای دکتر عادل ساریخانی (استاد مشاور) تشکر و تقدیر نمایم. امیدوارم خداوند متعال تلاش و کوشش این بزرگواران را در مسیر تعلیم و تربیت مستدام داشته و اجری شایسته و نیک به آنها عطاء بفرماید.

چکیده

یکی از ارکان مهم پدیده های جنایی را بزه دیده تشکیل می دهد. اگر چه تا مدت ها جایگاه واقعی بزه دیده و حق او در فرایند کیفری در حاشیه نگاه داشته شده بود ولی هم اکنون با گسترش مطالعات حول محور بزه دیدگان و پیدایش دانش بزه دیدشناسی، موقعیت بزه دیده احیاء و نقش محوری او در فرایند کیفری به رسمیت شناخته شد. توجه به تاثیر و نقش بزه دیده در وقوع جرم و یا تلاش برای ترمیم خسارات وارد بر بزه دیده و به عبارت دیگر، دانش بزه دیدشناسی - اعم از نخستین و حمایتی - بر این فرض مبتنی است که در یک فرایند مجرمانه، عنصر فعال و تعیین کننده ای به نام بزه دیده حضور دارد. در این راستا، بسط و گسترش مطالعات جرمشناختی با محوریت بزه دیدگان و لزوم توجه به آنها را بایست مرهون تلاشهای دانشمندانی نظیر بنیامین مندلسون، فون هانتیک، الن برگر، عزت عبدالفتاح و... دانست. در این تحقیق با بررسی تطبیقی اندیشه های بزه دیدشناختی عزت عبدالفتاح با حقوق ایران و اسلام سعی گردید تا ضمن تبیین مفاهیمی نظیر بزه دیده، بزه دیدشناسی، مجنی علیه، قربانی شدن، متضرر از جرم، به تحول نقش بزه دیده از دوره های تاریخی تا اندیشه های معاصر و حقوق جزای ایران بپردازیم. در حقوق جزای ایران، بزه دیده نقش های گوناگونی در فردی کردن مجازات بزهکار و... داشته و قانونگذار ایران ضمن توجه به نیازهای بزه دیدگان نظیر ضرورت خسارت زدایی از آنها، بسترهای حداقلی را برای حمایت از آنان فراهم نموده است. از جمله موضوعاتی که در آراء و اندیشه های جرمشناختی و بزه دیدشناختی مورد مطالعه قرار گرفته، ریشه یابی (علت یابی) بزه دیدگی اشخاص می باشد. بزه دیدشناسان با بررسی متون و منابع گوناگون و با انجام تحقیقات مبتنی بر بزه دیدگان نظریه های گوناگونی را برای تبیین چرایی بزه دیدگی اشخاص و ریشه یابی آن ارائه نمودند که در تمامی آنها سعی شده است تا در عین شناخت علمی نحوه انتخاب جرم توسط مجرم و فرایند بزه دیدگی آماجها، تدابیر پیشگیرانه مناسبی برای کاهش بزه دیدگی آنها ارائه شود. ضرورت توجه مناسب به جایگاه بزه دیده و تاثیر او در فرایند کیفری موجب شده تا جرمشناسان به طراحی مدل سیاست جنایی با محوریت بزه دیدگان پرداخته و با پیشنهاد تغییر تدریجی عدالت کیفری سنتی خواستار جایگزینی آن با سیاست کیفری بزه دیده محور شوند. از نمودهای برجسته و مشخص این مدل می توان به خسارت زدایی دولتی از بزه دیدگان اشاره نمود که نه تنها در اندیشه های بزه دیدشناسی عزت عبدالفتاح، بلکه در کنوانسیونهای منطقه ای و بین المللی و همچنین در اسلام و حقوق جزای ایران (موارد پرداخت دیه از بیت المال) نیز از جایگاه مناسبی برخوردار است.

کلید واژه: بزه دیده، بزه دیدشناسی، عزت عبدالفتاح، حقوق جزای ایران، اسلام. خسارت زدایی دولتی، عدالت ترمیمی.

عنوان: بررسی تطبیقی اندیشه های بزه دیده شناختی عزت

عبدالفتاح با حقوق ایران و اسلام

چکیده

فهرست مطالب

۱.....	مقدمه.....
۱.....	۱- بیان مسئله.....
۳.....	۲- سوالهای تحقیق.....
۳.....	۳- فرضیات تحقیق.....
۴.....	۴- روش تحقیق.....
۴.....	۵- پیشینه تحقیق.....
۴.....	۶- اهداف تحقیق.....
۵.....	۷- ساختار تحقیق.....

فصل اول: کلیات..... ۶

مبحث اول: مفهوم شناسی..... ۸

گفتار اول: بزه دیده..... ۸

گفتار دوم: مجنی علیه..... ۱۲

گفتار سوم: متضرر از جرم..... ۱۴

گفتار چهارم: قربانی (قربانی شدن)..... ۱۷

گفتار پنجم: بزه دیده شناسی..... ۱۹

مبحث دوم: از موقعیت تاریخی بزه دیده تا اندیشه های

عزت فتاح و حقوق ایران..... ۲۲

گفتار اول: موقعیت تاریخی بزه دیده..... ۲۳

الف: موقعیت بزه دیده قبل از پیدایش مکاتب کیفری..... ۲۳

۱- بزه دیده در دوره انتقام خصوصی..... ۲۳

۲- بزه دیده در دوره دادگستری خصوصی..... ۲۶

۳- بزه دیده در دوره دادگستری عمومی..... ۲۸

ب: موقعیت بزه دیده بعد از پیدایش مکاتب..... ۳۰

۱- بزه دیده در مکتب کلاسیک..... ۳۱

۲- بزه دیده در مکتب نئوکلاسیک..... ۳۲

۳- بزه دیده در مکتب تحقیقی..... ۳۴

۴- بزه دیده در مکاتب دفاع اجتماعی..... ۳۷

۵- بزه دیده در مکتب نئوکلاسیسیم نوین..... ۴۰

گفتار دوم: بزه دیده در اندیشه های بزه دیده شناختی عزت فتاح..... ۴۴

گفتار سوم: موقعیت بزه دیده در حقوق جزای ایران..... ۴۷

الف- نقش بزه دیده در فردی مجازات..... ۴۹

۱- نقش بزه دیده در تخفیف و تبدیل قضایی مجازات..... ۴۹

۲- نقش بزه دیده در تعلیق مجازات..... ۵۱

۳- نقش بزه دیده در آزادی مشروط..... ۵۳

- ب- نقش بزه دیده در حیطه بزه های قابل گذشت..... ۵۴
- ۱- نقش بزه دیده در جرایم علیه تمامیت جسمانی..... ۵۵
- ۲- نقش بزه دیده در جرایم علیه اموال..... ۵۶
- ۳- نقش بزه دیده در جرایم منافی عفت..... ۵۷
- ج- پذیرش و حمایت از موقعیت حقوقی بزه دیدگان..... ۵۸
- د- الزامی بودن کمک به مصدومان..... ۵۹
- و- ترغیب مجرم به برگرداندن اوضاع به پیش از ارتکاب جرم..... ۶۰
- ی- خسارت زدایی دولتی از بزه دیدگان..... ۶۱

مبحث سوم: تحولات بزه دیده شناسی با تاکید بر

- اندیشه های عزت عبدالفتاح..... ۶۳
- گفتار اول: تاریخچه بزه دیده شناسی..... ۶۳
- الف: بزه دیده شناسی علمی (نخستین)..... ۶۶
- ب- بزه دیده شناسی حمایتی..... ۶۷
- گفتار دوم: جایگاه و موقعیت بزه دیده شناسی..... ۷۰
- الف: بزه دیده شناسی؛ دانشی مستقل..... ۷۰
- ب: بزه دیده شناسی؛ دانشی وابسته..... ۷۱

مبحث چهارم: ریشه یابی (علت یابی) بزه دیدگی در اندیشه های بزه

- دیدشناختی..... ۷۴
- گفتار اول: نظریه تاثیر گذاری بزه دیده بر وقوع جرم..... ۷۴

- گفتار دوم: نظریه سبک زندگی (شیوه زیستن)..... ۷۸
- گفتار سوم: نظریه فعالیت‌های روزمره..... ۷۹
- گفتار چهارم: نظریه کلارک، می هیو و کرنیش..... ۸۰
- گفتار پنجم: نظریه اسپارکس..... ۸۱
- گفتار ششم: نظریه لپز و فیلیزولا..... ۸۲
- گفتار هفتم: نظریه عزت عبدالفتاح..... ۸۳

فصل دوم: از احیاء موقعیت بزه دیده تا خسارت زدایی دولتی..... ۸۸

(با تاکید بر اندیشه های فتاح)

- مبحث اول: احیاء موقعیت بزه دیده در اندیشه های فتاح..... ۹۱
- گفتار اول: افول موقعیت بزه دیده در عدالت کیفری دولت محور..... ۹۶
- گفتار دوم: احیاء حقوق بزه دیده در پرتو عدالت بزه دیده محور از منظر فتاح..... ۹۶
- مبحث دوم: خسارت زدایی دولتی از بزه دیده گان..... ۱۰۵
- گفتار اول: پیشینه خسارت زدایی دولتی..... ۱۰۷
- گفتار دوم: مسوول جبران خسارات ناشی از جرم..... ۱۰۹
- الف: بزهکار (مسوول اصلی)..... ۱۰۹
- ب: نقش تکمیلی بیمه و جامعه مدنی..... ۱۱۰
- ۱- بیمه..... ۱۱۰

- ۲- جامعه مدنی..... ۱۱۱
- ج: نقش حمایتی دولت و نهادهای عمومی..... ۱۱۱
- گفتار دوم: مبانی نظری خسارت زدایی دولتی..... ۱۱۴
- الف: نظریه تقصیر..... ۱۱۴
- ب: نظریه خطر..... ۱۱۷
- ج: نظریه تضمین حق..... ۱۱۸
- د: نظریه قرداد اجتماعی..... ۱۲۰
- س: مبانی فقهی..... ۱۲۳
- ۱- مفهوم قاعده لایبطل..... ۱۲۳
- ۲- روایات منشاء قاعده لایبطل..... ۱۲۴
- ۳- قلمرو اجرایی قاعده لایبطل..... ۱۲۶
- ش: نظریات مبتنی بر واقع گرایی سیاسی و همبستگی اجتماعی..... ۱۲۷
- ۱- نظریات مبتنی بر واقع گرایی سیاسی..... ۱۲۷
- ۲- نظریات مبتنی بر همبستگی اجتماعی و انصاف..... ۱۲۸
- ی: مبنا و انواع خسارت زدایی دولتی در اندیشه های بزه دیده شناختی فتاح..... ۱۲۹
- گفتار چهارم: رویکردهای بین المللی در خصوص خسارت زدایی دولتی..... ۱۳۴
- الف: مسوولیت دولتی جبران خسارت در کنوانسیون اروپایی ۱۹۸۳..... ۱۳۵
- ب: رویکردهای جهانی در پرتو اعلامیه های سازمان ملل..... ۱۴۰
- ۱- حمایت دولتی از بزه دیدگان در قبال سوء استفاده از قدرت..... ۱۴۰
- ۲- حمایت از بزه دیدگان از طریق رهنمودهای حق جبران..... ۱۴۳
- نتیجه گیری و پیشنهادات..... ۱۴۶
- فهرست منابع و مآخذ..... ۱۵۱

مقدمه

۱- بیان مسئله

یکی از تازه ترین و در عین حال مهمترین مفاهیمی که طی چند دهه اخیر در علوم جنایی مطرح شده و مباحث زیادی را در پی داشته، مفهوم «بزه دیده» است. این موضوع به اندازه ای حائز اهمیت است که به قطع می توان ادعا کرد که پیدایش این مفهوم، مثلث «بزه، بزهکار و کیفر» را که تا پایان جنگ جهانی دوم یگانه شکل مباحث علوم جنایی بوده، تغییر داده و به مربع «بزه، بزه دیده، بزهکار و کیفر» تبدیل کرده است. توجه بیشتر جرمشناسان به بزه دیده از دو زاویه قابل بررسی است؛

الف- تاکید بر نقش و سهم بزه دیده در تکوین جرم.

ب- تاکید بر حمایت گسترده و فراگیر از بزه دیده.

رویکرد اول موجب پیدایش بزه دیده شناسی نخستین یا علمی و رویکرد دوم سبب تولد شاخه بزه دیده شناسی حمایتی گردید که به ترتیب در زیرمجموعه جرمشناسی و سیاست جنایی قرار می گیرند. توجه به تاثیر و نقش بزه دیده در وقوع جرم و یا تلاش برای ترمیم خسارت وارد بر بزه دیده و به عبارت دیگر، بزه دیده شناسی - اعم از نخستین یا حمایتی - بر این فرض مبتنی است که در یک فرایند مجرمانه، عنصر فعال و تعیین کننده ای به نام «بزه دیده» حضور دارد.

بسط و گسترش مطالعات جرمشناختی با محوریت بزه دیده گان و لزوم توجه به آنها را می بایست مرهون تلاشهای دانشمندانی نظیر بنیامین مندلسون، فون هانتیک، الن برگر، عزت عبدالفتاح و... دانست. در این راستا، در سطح بین المللی نیز تصویب کنوانسیونهای منطقه ای و جهانی مر تبط با

بزه دیده گان، منجر به توجه عمومی و روز افزون کشورها به بزه دیده گان و رفع نیازهای آنها شده است. در این زمینه مهمترین کنوانسیونهای مربوطه عبارتند از؛

- کنوانسیون اروپایی پرداخت غرامت به بزه دیده گان جرمهای خشونت بار (استرازبورگ-۲۴ نوامبر ۱۹۸۳- شورای اروپا)

- اعلامیه اصول بنیادی عدالت برای بزه دیده گان و قربانیان سوء استفاده از قدرت (قطعنامه ۴۰/۳۴ - مجمع عمومی سازمان ملل متحد- یازده دسامبر ۱۹۸۵) و پیوست آن.

- اصول بنیادی بکارگیری برنامه های عدالت ترمیمی در موضوعهای جنایی (قطعنامه ۱۲/۲۰۰۲- شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد- ۲۴ جولای ۲۰۰۲) و پیوست آن. شایان ذکر است که در این کنوانسیونها ضمن تعریف بزه دیده و تبیین گستره مفهومی آن، بر لزوم توجه و حمایت همه جانبه از آنها نظیر خسارت زدایی دولتی از بزه دیده گان تاکید شده است.

در نظام کیفری ایران نیز به تبع تلاش های بین المللی مذکور، شاهد تحولات شکلی و ماهوی شگرفی در رابطه با بزه دیده گان هستیم. زیرا از آغاز دهه ی هفتاد خورشیدی، با طرح بحث های جدید جرمشناختی و تدریس رشته جدید سیاست جنایی در دوره های کارشناسی ارشد و دکتری حقوق جزا و جرمشناسی و به دنبال آن نگارش کتابها، مقالات و پایان نامه های تحصیلی با موضوع های یاد شده، مفهوم بزه دیده و دانش بزه دیده شناسی در مباحث علوم جنایی مورد توجه بیشتر قرار گرفت. براین اساس، قانونگذار ایران برای اولین بار در تبصره ۳ ماده ۳ قانون مبارزه با قاچاق انسان مصوب ۱۳۸۳/۴/۲۸ لفظ بزه دیده را به جای مجنی علیه بکار برده است.

در قوانین و مقررات جزایی ایران از یک سو، به جنبه های جرم شناختی نقش بزه دیده در فرایند ارتکاب جرم و تقصیری که در وقوع آن دارد، اشاره (نظیر بند ۳ ماده ۲۲ ق.م.ا) و از طرف دیگر بر لزوم توجه و حمایت بیشتر از او در ابعاد مالی (نظیر موارد پرداخت دیه از بیت المال، توجه به جبران

خسارات ناشی از جرم توسط بزهکار در حکم به آزادی مشروط، تعلیق و تخفیف مجازات وی) حقوقی و قضایی (نظیر واحدهای ارشاد و معاضدت قضایی موضوع ماده ۱۰ قانون اصلاح قانون تشکیل دادگاههای عمومی و انقلاب) عاطفی و حیثیتی (نظیر ماده ۶۹۸ ق.م.ا.و... تاکید شده است. آموزه های فوق که منطبق با اندیشه های حمایتی است، نشان از تاثیر خواسته یا نا خواسته سیاست جنایی تقنینی ایران از یافته های دانش بزه دیده شناسی دارد.

در این تحقیق ضمن تبیین مفهوم بزه دیده و مفاهیم مشابه، انواع بزه دیدگی، تحولات دانش بزه دیده شناسی، لزوم توجه به عدالت کیفری بزه دیده محور و خسارت زدایی از بزه دیده گان و... بر اساس اندیشه های بزه دیده شناختی، بخصوص اندیشه های بزه دیدشناختی عزت عبدالفتاح-جرمشناس و بزه دیده شناس معروف مصری تبار مقیم کانادا - و حقوق جزای ایران که بر گرفته از حقوق جزای اسلام است؛ مورد بازکاوی قرار گرفته تا از رهگذر آن افقهای روشنتری فراروی دست اندر کاران سیاست جنایی ایران گشوده شود.

۲- سوالات تحقیق

- الف- نظام کیفری ایران چه بستر هایی را برای حمایت از بزه دیده گان فراهم آورده است؟
ب- نقش و جایگاه عزت عبدالفتاح در توسعه و بسط مفاهیم بزه دیده شناسی تا چه میزان بوده است؟

۳- فرضیات تحقیق

- الف- نظام کیفری ایران با پیش بینی تدابیر مناسب نظیر موارد پرداخت دیه از بیت المال، پرداخت خسارات بدنی مصدومین حوادث رانندگی (صندوق موضوع ماده ۱۰ قانون بیمه اجباری دارندگان وسائل نقلیه موتوری زمینی مصوب ۱۳۴۷)، لزوم اعاده حیثیت از افراد (مثل ماده ۵۸ ق.م.ا. و ماده ۶۹۸ ق.م.ا.)، توجه به گذشت بزه دیده در تعیین مجازات بزهکار، منوط کردن آزادی مشروط،

تعلیق و تخفیف مجازات بزهکار به جبران خسارات وارد بر بزه دیده و... بستر های حداقلی را برای حمایت از بزه دیده گان و احیاء موقعیت واقعی آنها فراهم نموده است.

ب- عزت عبدالفتاح بعنوان یکی از بانیان بزه دیده شناسی، با ارائه اندیشه های نو در خصوص مفهوم و انواع بزه دیدگی، تحولات دانش بزه دیده شناسی و همچنین ارائه نظریات متنوع و راهگشا جهت حمایت گسترده از بزه دیده گان و لزوم تغییر و تبدیل واکنشهای کیفری (کیفر محور) به واکنشهای ترمیمی و بزه دیده محور نقش قابل توجهی در توسعه مفاهیم بنیادی بزه دیده شناسی دارد.

۴- روش تحقیق

این تحقیق به روش تحلیلی انجام شده است. زیرا، به دلیل عنوان تحقیق و موضوعات و مسائل مورد بررسی، مطالعه منابع نوشتاری و کتابخانه ای اعم از کتاب و مقاله برای تنظیم مباحث و نتیجه گیری از آنها کافی به نظر رسید. از این رو، در این تحقیق به روشهای دیگر نظیر نمونه گیری، آمارگیری، تهیه پرسشنامه، بررسی میدانی و... استناد نشده است.

۵- پیشینه تحقیق

در چند سال اخیر توجه به بزه دیده و دانش بزه دیده شناسی با اقبال بیشتر حقوقدانان کیفری و جرمشناسان مواجه شده است. بر این اساس شاهد تالیف کتب و مقالات گوناگون و نگارش پایان نامه های تحصیلی در خصوص موضوعات مذکور هستیم. اما این اولین بار است که تحقیقی به صورت اختصاصی به بررسی دیدگاههای بزه دیده شناختی یک جرمشناس و مقایسه آن با حقوق جزای ایران که بر گرفته از شریعت اسلام است می پردازد. فلذا این تحقیق از این جهت نو و جدید می باشد.

۶- اهداف تحقیق

- الف- تبیین مفهوم بزه دیده در اندیشه های بزه دیده شناسان و قوانین کیفری و بیان تحولات آن در رویکردهای علمی و حمایتی دانش بزه دید شناسی.
- ب- شرح و بسط آرا و اندیشه های بزه دید شناسی عزت عبدالفتاح و بیان جنبه های نوآورانه آن در حیطه مباحث بزه دیده شناسی نظیر تبیین مفهوم و انواع بزه دیده، خسارت زدایی دولتی از بزه دیده گان، تعدیل واکنش های کیفری و تغییر تدریجی آن به سمت عدالت ترمیمی و....
- ج- مقایسه اندیشه های عزت عبدالفتاح با قوانین و مقررات کیفری ایران و همچنین آرا و اندیشه ها سایر جرمشناسان و بزه دیده شناسان.
- د- ارائه پیشنهادات موثر و کارآمد برای توسعه نظام کیفری ایران بر اساس دیدگاههای نوین بزه دیده شناسی با تاکید بر اندیشه های عزت عبدالفتاح و سایر اندیشمندان نامدار جرمشناسی و بزه دیده شناسی.

۷- ساختار تحقیق

این تحقیق در دو فصل تنظیم شده است. در فصل اول تحقیق که کلیات نام گذاری شده نگارنده سعی نمود مفهوم شناسی تحقیق را با بررسی مفاهیم کلیدی پایان نامه (بزه دیده، مجنی علیه، متضرر از جرم، قربانی و قربانی شدن و بزه دیدشناسی) آغاز و ضمن بیان تعاریف لغوی و اصطلاحی مطرح، تعریف منتخب خود را ارائه نمایم. در ادامه به بررسی موقعیت بزه دیده، از دوره های تاریخی تا اندیشه های معاصر و آراء عزت عبدالفتاح و حقوق جزای ایران پرداخته و برای تکمیل بحث خود به تحولات دانش بزه دیدشناسی نیز اشاره نمودم. در این میان یکی از موضوعات مهمی که در اندیشه های بزه دیدشناسی مورد بررسی قرار می گیرد، ریشه یابی بزه دیدگی افراد است که به فراخور در این خصوص نیز بحث شد. در فصل دوم تحقیق نیز به تمایل جرمشناسان و بزه دیدشناسان علی الخصوص عزت عبدالفتاح به احیاء موقعیت بزه دیده اشاره شد و در ادامه نیز خسارت زدایی دولتی بعنوان یکی از نموده های برجسته و مشخص عدالت بزه دیده محور مورد بحث و بررسی قرار گرفت.

فصل اول

کلیات

حقوق کیفری کلاسیک نهادها و سازکارهای خود را عمدتاً با توجه به بزهکار، عمل ارتكابی او و اوضاع و احوال موجود در زمان وقوع جرم بنا نهاده است. همه این نهادها در واقع برای تشخیص بزهکار از غیر بزهکار و در نهایت، سزا دادن بزهکار تنظیم و جهت گیری شده است. جرم‌شناسی نیز به تبع آن نخستین مطالعات خود را بر بزهکار و محیط او متمرکز نمود و از این طریق در مقام علت شناسی بزهکاری (مجرمیت) وی برآمد. بدین ترتیب، حقوق کیفری و جرم‌شناسی هر دو رسالت شان را «مبارزه با بزهکار و پی بردن به چرایی مجرم شدن او» می دانستند.

البته جرم‌شناسی و تحولات آن، محدود به مسائل و موضوعات یادشده نماند و از اواسط قرن بیستم با تلاش دانشمندانی نظیر مندلسون آمریکایی، فون هانتیک آلمانی تبار، الن برگر کانادایی و عزت عبدالفتاح مصری تبار و... نگرشها نسبت به پدیده های مجرمانه، قربانی جرایم و تاثیر او در تکوین جرم تغییر یافت. بر اساس اندیشه های صاحب نظران مذکور، در وهله نخست عوامل بزه دیده زا (بزه دیده گی) در کنار عوامل جرمزا (بزهکاری) مورد مطالعه قرار گرفته و با پیش بینی تمهیدات حمایتی مناسب برای بزه دیده گان سعی شد این عوامل (عوامل بزه دیده گی) حذف و یا کاهش یابد. این فصل در چهار مبحث ذیل تنظیم شده است؛

مبحث اول: مفهوم شناسی

مبحث دوم: از موقعیت تاریخی بزه دیده تا اندیشه های عزت عبدالفتاح و حقوق جزای ایران

مبحث سوم: تحولات بزه دیده شناسی با تاکید بر اندیشه های عزت عبدالفتاح

مبحث چهارم: علت یا بی بزه دیدگی در اندیشه های بزه دیدشناختی

مبحث اول : مفهوم شناسی

گفتار اول : بزه دیده

بزه را در لغت به معنای « گناه ، خطا، جور و حیف»^۱ دانسته اند^۲؛ بر این اساس ، بزه دیده شخصی است که علیه او گناه، خطا، جرم یا تقصیری رخ داده باشد. واژه بزه دیده معادل واژه انگلیسی «victim» بوده که در متون فارسی به معنای قربانی به کار رفته است. «قربانی»، در واژه شناسی یعنی؛ «آنچه یا آنکه به نیت بدست آوردن رضایت خداوند ذبح میشود، آنکه بر اثر حادثه ای، ناخواسته جان خود را از دست بدهد؛ مثل، تصادف یا زلزله و ... ، آنکه به دلیل قرارگرفتن ناخواسته و غیرارادی در وضع دشوار و محیط نامناسب یا موجب عمل دیگری دچار مشکل و مصیبت شده است»^۳. در جرم شناسی، هرگاه این آسیب، زیان، رنج و یا سختی از رفتار مجرمانه انسان برخاسته باشد، به فرد زیان دیده، بزه دیده می گویند.

کلمه بزه دیده از واژه های مصوب فرهنگستان ایران است که در مقابل و معادل واژه «مجنی علیه» گذارده شده است.^۴ به همین دلیل در برخی از آرا و نظرات شعب دیوان عالی کشور، سابقه ی استعمال آن وجود دارد. به عنوان نمونه، در یکی از آرای شعبه دوم دیوان عالی کشور آمده است^۵،

۱- محمد معین ، فرهنگ فارسی (تهران ، انتشارات امیر کبیر، چاپ یازدهم ۱۳۷۶)، جلد اول، مدخل بزه .
۲- در اصطلاح از بزه یا جرم تعاریف مختلف و متفاوتی توسط حقوقدانان و جرم‌شناسان ارائه شده است. ماده ۲ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ در تعریف جرم اشعار می دارد؛ «هر فعل یا ترک فعلی که در قانون برای آن مجازات تعیین شده باشد جرم محسوب می شود.» برای مطالعه بیشتر در خصوص مفهوم جرم ؛ ر.ک : راب وایت و فیونا هینز، جرم و جرم شناسی ، ترجمه علی سلیمی (قم:انتشارات پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۳) ، ص ۴۱ به بعد.

۳- حسن انوری ، فرهنگ فشرده سخن (تهران ، انتشارات سخن ، ۱۳۸۲)، جلد دوم ، ص ۱۷۰۸
۴- توضیح اینکه به دنبال تاسیس فرهنگستان ایران، حرکتی برای جایگزینی واژگان غیر فارسی آغاز شد و محمود جم - رئیس الوزراء وقت - طی بخشنامه ۱۱۰۷۰ در تاریخ ۱۳۱۶/۳/۳ تمامی وزارتخانه ها از جمله عدلیه را مکلف نمود که از واژگان مصوب فرهنگستان استفاده کند. در آخرین دفتر از واژه های نو (۱۳۱۹-۱۳۱۴) پیشنهاد شده است که به جای اصطلاحات رایج زیر، معادل های فارسی آن به ترتیبی که ذکر می شود، استعمال شود:

مجنی علیه : بزه دیده	مجرم : بزهکار ...
جنحه و جرم : بزه	محسن روستایی ، واژگان عدلیه مصوب فرهنگستان ایران(تهران ، گنجینه اسناد، فصلنامه تحقیقات تاریخی، سال چهارم ، دفتر اول، ۱۳۷۳) ، صص ۱۵-۱۱.

۵- دادنامه ۷۱۰ مورخه ۱۳۱۷/۳/۲۴ برای اطلاع بیشتر ر. ک : محمد تقی امین پور ، قانون کیفر همگانی و آرای دیوان کشور (بی جا ، بی تا) ص ۱۲۲.

«دادگاه جهت تشخیص سن مجنی علیها ملزم به کسب نظر کارشناس نیست و اصولاً تحقیق و رسیدگی و بالنتیجه تشخیص سن بزه دیده یک امر ماهوی است و مورد رسیدگی فرجامی واقع نمی شود». همچنین در رای دیگری از شعبه دوم دیوان عالی کشور می خوانیم، «در مورد ایراد ضرب با سیلی به شقیقه زنی که در اثر آن بزه دیده بلافاصله به زمین افتاده و فوت کرده است، از جهت حساسیت موضع، آلت قتاله تشخیص داده شده است»^۱.

در فرهنگ «Webster» در ذیل واژه «victim» به معانی و مصادیق زیر اشاره شده است؛

۱. شخص یا حیوانی که به عنوان قربانی در آیین مذهبی ذبح می شود.
۲. انسان یا سایر چیزهایی که بر اثر اوضاع و احوال و شرایط خاصی آسیب دیده، نابود شده یا به قتل برسد.

۳. شخصی که به خاطر از دست دادن چیزی به ویژه از طریق اغوا و فریب خوردن رنج می برد.^۲
در فرهنگ آکسفورد نیز خلاصه ای از معانی سه گانه فوق در ذیل واژه مذکور آمده است.^۳ البته در «Black law dictionary» در توضیح واژه victim آمده است؛ «شخصی که موضوع یک جرم یا شبه جرم است... اشخاص مذکور ممکن است شامل افراد عادی یا شرکتها و موسسات خصوصی و عمومی باشد»^۴. در واقع در فرهنگ یادشده به بیان معنی تخصصی و حقوقی واژه ی مذکور اکتفاء شده است.

برخی معتقدند که، «واژه victim از کلمه لاتین victima به معنای موجود زنده ای که برای خدایان قربانی می شود، مشتق شده است»^۵. این واژه در زبان فرانسه به معنای کسی است که فدای

^۱ - دادنامه شماره ۳۵۲۶ مورخه ۱۳۲۱، همان، ص ۹۵

^۲ - Webster's new word dictionary, 1986, p.2036.

^۳ - Oxford Advanced Learner's Dictionary, seven edition, 2007, p, 1701.

^۴ - Black's law dictionary; U.S.A: west publishing co. 1990, p.1567.

^۵ - در فرهنگ لاروس ذیل واژه «victim» بیان شده است که؛ «کسی که خود را فدای خوشبختی دیگران کرده و در این راه متحمل زیان شده است».

علايق ويا برنامه هاي ديگران مي شود.^۱ با بررسي متون و منابع مربوطه در مي يابيم كه واژه «victim» بتدريج از مفهوم قرباني خدايان^۲، فاصله گرفته و به سمت معنای حقوقی-جرمشناختی و به عنوان شخصی كه مفعول يك جرم يا شبه جرم واقع شده، مطرح گردیده است.^۳ فون هانتیک^۴ در تشریح اين مسئله مي گوید: «آنچه قانون انجام ميدهد اين است كه مشخص مي شود چه كسي عمل مي كند (جرم انجام مي دهد) و چه كسي قرباني (victim) واقع مي شود. از اين طريق يك مرتكب و يك قرباني كه متحمل رنج ميگردد، معين مي شوند».^۵ بنا بر اين جرم شناساني نظير هانتیک سعی نمودند از واژه «victim»، مفهومی فراتر از قرباني الهی يا قرباني طبيعي اراده نموده و آن را به حيطه حقوق جزا و جرم شناسي وارد سازند.

در تعريف اصطلاحي از مفهوم «بزه دیده»، دیدگاه هاي گوناگوني ارائه شده است. برخي معتقدند كه؛ «بزه دیده، كسي است كه يك خسارت قطعی، آسيبي به تماميت شخصي او وارد آورده است و اكثر افراد جامعه هم به اين مساله اذعان دارند».^۶ ايراد اساسي اين تعريف، كلي بودن آن است؛ زيرا، بزه دیدگی را چنان وسيع تعريف مي كند كه هر گونه آسيب دیدگی، حتي ناشي از قواي قهریه؛ نظير سيل، زلزله و ... را نيز شامل مي شود. در صورتي كه اين مصاديق از مفهوم اصطلاحي و حقوقی «بزه دیده» فاصله دارند. بنا بر اين، تعريف مزبور بيشتر درصدد تبیین قرباني شدن است تا بزه دیدگی. مندلسون نيز در سال ۱۹۶۷ در تعريف بزه دیده بيان نمود كه؛ «بزه دیده شخصي است كه به خاطر ضعيت فردی يا عضويت و وابستگي در يك گروه، متحمل پیامدهاي دردآور و مشقت بار كه

^۱ - علي حسين نجفی ابرند آبادی، تقریرات جرم شناسی، دوره کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی، دانشكده حقوق دانشگاه شهيد بهشتی، سال تحصيلی ۷۴-۷۲، ص ۴۹.

^۲ - Sacrifice

^۳ - برای مطالعه بيشتر در خصوص مفهوم مذهبي قرباني و سير آن در تاريخ و همچنين رابطه اش با دين ر. ك. ژرار لپز و ژينا فيليزولا، بزه دیده و بزه دیده شناسی، ترجمه روح اله كرد عليوند و احمد محمدی (تهران، انتشارات مجد، ۱۳۷۹)، ص ۲۵ و بعد.

^۴ - هانس فون هانتیک (Hans Von Hentig) (1887-1974)، جرم شناس آلمانی تبار آمريكايی و از جمله پيشگامان بزه دیده شناسی است. اثر معروف وی، «بزه كار و قرباني او» (۱۹۴۸)، منشور بزه دیده شناسی محسوب مي شود. برای مطالعه بيشتر، ر. ك. علي حسين نجفی ابرند آبادی و حميد هاشم بيگی، دانشنامه جرم شناسی (تهران، انتشارات دانشگاه شهيد بهشتی، ۱۳۷۷)، ص ۳۵۲.

^۵ - Hentig .H.V, the criminal & His victim, U.S.A: Yale-university Press, 1948, P.436.

^۶ - ژرار لپز و ژينا فيليزولا، پيشين، ص ۹۶.